

УДК 811.161.2'373:398(=161.2)159.923.35:342.1(477)
DOI: 10.31499/2307-4906.2.2021.236699

**ІВАН ІВАНОВИЧ ПРИСОВСЬКИЙ –
СВЯЩЕННИК-ПАТРІОТ,
ВЧЕНИЙ-ЕНЦИКЛОПЕДИСТ, ОСВІТЯНИН**

Сивачук Наталія, кандидат педагогічних наук, професор, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-1279-5424

E-mail: n.p.syvachuk@udpu.edu.ua

У статті йдеться про Івана Івановича Прісовського, священника села Копенкувате, його просвітницьку, наукову, освітянську та релігійну діяльність у другій половині XIX століття на теренах Уманщини. Джерельною базою дослідження стала низка статей у часопису «Киевские губернские ведомости» упродовж 1853–1858 років. Нам вдалося знайти лише фрагментарні дані з біографії священника-вченого, однак його статті свідчать про високий інтелектуальний рівень автора, активну громадянську позицію. Особа священника-вченого І. Прісовського, його праці заслуговують пильної уваги науковців.

Ключові слова: Іван Прісовський, учений-енциклопедист, філолог, освітянин, журналіст, священник-патріот, просвітитель, фольклорист, етнограф, «Киевские губернские ведомости».

**IVAN IVANOVICH PRISOVSKYI –
PRIEST-PATRIOT,
SCIENTIST-ENCYCLOPEDIST, EDUCATOR**

Syvachuk Nataliia, PhD in Pedagogical Sciences, Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-1279-5424

E-mail: n.p.syvachuk@udpu.edu.ua

The article deals with Ivan Ivanovych Prisoivskyi, a priest of the village of Kopenkuvate, his enlightening, scientific, educational and religious activities in the second half of the XIX century in the Uman region. The source of the basic study was a series of articles in the journal “Kyiv Provincial Information” during 1853–1858. We have not been able to find only fragmentary data from the biography of the priest-scientist, in particular, his articles confirm the high intellectual level of the author and active citizenship. His writings from various fields can show that he is a scientist-encyclopedist, researcher-practitioner, philosopher, naturalist, ethnographer, folklorist, philologist, educator, journalist and priest-patriot. In the wake of the national approach of the second half of the nineteenth century, in accordance with the requirements of the time and the soul of I. Prisoivskyi conducts a stationary study of a village from the standpoint of historian-archaeologist, economist, naturalist, ethnographer, culturologist, folklorist, linguist, anthropologist, educator. The article focuses on the author’s credo: to present to the world, in his words, “noteworthy” riches of the spiritual and material culture of the native land. Ivan Prisoivskyi’s writings trace his interest in the folklore and ethnographic material of the Uman region, mentioning local legends, proverbs and songs.

The person of the priest-scientist I. Prisoivskyi and his works deserve close attention of scientists.

The author tried to bring back from oblivion the name of Ivan Ivanovich Prisoivskyi, a priest-patriot,

scientist-encyclopedist and educator. So, we consider it necessary: to continue the search in museums, archives, libraries in order to find his biographical data, photos; to study the ethnographic heritage of a priest-patriot; describe his educational activities; to find all the works of the scientist, compile them and publish; to popularize the name of I. Prisoivskyi in Ukraine and abroad.

Keywords: Ivan Prisoivskyi, scientist-encyclopedist, philologist, educator, journalist, priest-patriot, enlightener, folklorist, ethnographer, "Kiev Provincial Information".

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. серед освіченої людності зростає інтерес до української історії, мови, культури. Значною мірою цьому сприяв анонімний твір «Історія Русів», що поширювався в Україні, здобув популярність серед патріотично налаштованої інтелігенції й засвідчив: наш народ має право на власну незалежну державу. У цей час І. Котляревський видає «Енеїду», нею стверджує українську мову як літературну. У 20–40-х роках XIX ст. Л. Боровиковський, А. Метлинський, О. Корсун створюють у Харкові літературне об'єднання «Харківські романтики» і доводять, що українською мовою можна писати високохудожні та наукові твори. Підтвердженням цього стають «Малоросійські повісті» Г. Квітки-Основ'яненка, їхнього ідейного натхненника. Значний вплив на становлення громадсько-патріотичної думки мала творчість Т. Шевченка, а також доробок з історії Д. Бантиш-Каменського (1822 р.), п'ятитомна «Історія Малоросії» М. Маркевича (1843–1843 рр.).

На хвилі національно-патріотичного піднесення зростає інтерес до українського народознавства. Цьому сприяли дослідження М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодяньського та ін. Свідомі громадяни збирали історичні документи, а на їхній основі відтворювали сторінки минулого України. Паралельно посилюється інтерес до фольклору і поширюється думка про те, що українці – це окремий народ з власною історією, мовою, культурою.

У 1853 році «Императорское Русское Географическое Общество» ставить за мету «збирати, обробляти і розповсюджувати географічні, статистичні і етнографічні відомості» про населення Російської імперії [8, с. 329]. З цією метою було оприлюднено «Програму для составления мѣстныхъ этнографическихъ описаний» [9, с. 330]. Це стимулює зацікавленість свідомої еліти до життя простого народу. До справи беруться вчителі, лікарі, землевласники, особливо священники. Народознавчу спадщину Уманщини в цей час досліджують священники В. Ящуржинський, В. Ілляшевич, І. Прісовський, П. Леонович та ін.

Про отця Івана Івановича Прісовського відомо мало. У праці проф. Т. Кузнець знаходимо коротеньку інформацію, що у с. Копенкувате згідно з ревізією, яка проводилася 1858 року, священником служив 27-річний Іван Іванович Прісовський. З дружиною Феодосією Федорівною вони мали 3-річного Петра та 6-місячного Ігнатія. Окрім священницьких обов'язків, він опікувався ще й школою, у якій станом на 1 липня 1862 року навчалося 26 школярів. За сумлінне виконання вчительських обов'язків 6 листопада 1864 року йому було оголошено Архіпастирську подяку [4, с. 245]. Про подальшу долю священника нічого невідомо, мабуть, він був переведений за межі повіту [4, с. 245]. А про його діяльність промовисто свідчать чисельні дописи до газети «Киевскія губернскія вѣдомости» упродовж 1853–1858 років, які й стали об'єктом нашого зацікавлення, а саме: «Достопримѣчательныя мѣста въ Умани» (1853), «г. Умань съ окрестностью въ агрономическомъ отношеніи» (1853), «г. Умань въ коммерческомъ отношеніи» (1853), «Замѣтка об исчезнувшихъ прудахъ и

озерах» (1853), «Новые травы» (1855), «Рѣка Ятрань» (1857), «Достопримѣчательные селяне» (1853), «Просто-народное естествознаніе ужей» (1853), «Новый родъ корма» (1856), «Хозяйственная замѣтка» (1856), «Этнографическія замѣтки объ уманцахъ» (1854), «Интересное явленіе» (1856), «Нѣскольکو словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые праздники» (1857), «Копенковатскія древности» (1855), «Нѣскольکو слов о новомъ памятникѣ въ Уманскомъ Царицыномъ саду» (1856), «Памятникъ въ Уманскомъ Царицыномъ саду» (1856), «Способность и образованіе Уманцевъ» (1854), «О преданіяхъ Уманцевъ» (1854), «Быть Уманцевъ» (1854), (1858), «Чумаць» (1856).

Значна частина доробку І. І. Прісовського присвячена селу Копенкувате і становить собою повноправне етнографічне стаціонарне дослідження одного населеного пункту впродовж значного часу. Іван Іванович наголошує, що Україна «така земля, яка може зацікавити будь-якого антиквара, оскільки може надати його увазі і обробці широке археологічне поле, тут багато матеріальних пам'яток, які свідчать про минулу долю цього краю» [3, с. 113]. Автор висловлює тривогу, оскільки цих пам'яток минулого дуже багато, це – могили, кургани, вали, які знаходяться у сільській глибинці, тому не удостоїлися наукового осмислення, перебувають «у мороку невідомости», ніби взагалі не існують. Такий стан у цій царині спонукає його, свідомого громадянина, описати ці свідчення старовини й оприлюднити результати своїх спостережень у пресі. По суті у цих словах священник-патріот висловлює своє кредо – представити світові, за його словами, «гідні уваги» багатства духовної й матеріальної культури рідного краю. До цієї справи він підходить по-науковому, класифікує пам'ятки старовини навколо села Копенкувата на три групи, а саме: перша – могили, друга – підземні рови, ходи, погребі, третя – земляні вали [3, с. 113].

Автор статті вказує, що село Копенкувате знаходиться на південь від міста Умані і підкреслює, що воно гарненьке і відрізняється «прекраснимъ пріятнымъ мѣстонахожденіемъ» [3, с. 113]. Він подає опис могил, що знаходяться на південь від села двома архіпелагами: у першому він нарахував таких 16 (дванадцять великих і чотири маленьких), у другому, що розташований за 1,5 версти, – 5 могил рівної величини. Таке їхнє розташування наводить дослідника на роздуми: «...Какъ будто однѣ изъ нихъ принадлежать одной рати, а другія – другой, стоявшей противъ своей соперницы на незначительномъ пространствѣ. Но в самомъ дѣлѣ трудно узнать, что это за могилы. Трудно добиться того важного результата какіе рати, или какіе народы, когда и послѣ чего оставили намъ эти вѣковые памятники?» [3, с. 114]. Дослідник намагається далі шукати відповідь на ці питання у народній словесності, що побутує у цьому селі, проводить опитування респондентів і приходять до висновку: «Къ великому сожалѣнію мѣстное преданіе о нихъ совершенно потеряно въ народѣ: самыя старѣйшины сельскіе ничего не знают о своихъ могилахъ. Явное дѣло, что онѣ принадлежать самымъ древнимъ временамъ» [3, с. 114].

Під час збору інформації вчений довідується, що 10 років тому копенкуватські селяни, щоб знайти клад, розрили одну з могил, яка при підосві була обкладена диким каменем, що на пів-аршина входив у землю й обрамлював її у вигляді балюстради. Тут було знайдено ножиці середнього формату, великий горщик зі сливовими кісточками, які від дотику перетворювалися на порошок, а також людський череп, пожовклий від часу [3, с. 114]. Селяни повідали йому, що під час розкопок їх налякав привид, а після того

їхній інтерес до цієї пам'ятки пригас. І. Прісовський зауважує: «Во всякомъ случаѣ, судя по открытым предметамъ, нельзя не признать Копенковатскихъ могилъ – примѣчательными и интересными» [3, с. 114], а також висловлює припущення: «Не погребены ли в копенковатскихъ могилахъ старые ратники – Крымско-Татарские, такъ какъ в могилѣ нашей найдены были ножницы и горшекъ съ сливяными косточками, или иначе такія вещи, которые ясно говорятъ о погребальномъ обычаѣ Азиатскихъ народовъ, повергающих в могилу своихъ ближнихъ металлическія и другія вещи – и так какъ Копенковатская окрестность въ старину была пограничнымъ пунктомъ Татарскимъ со стороны Польской границы?» [3, с. 114].

До другої групи копенкуватських старожитностей автор долучає підземні ходи. За п'ятнадцять років до цього селяни під час оранки полів плугом знайшли в землі кам'яні розвалини у вигляді фундамента, проведеного прямою на 10 сажень, у кінці якого було виявлено отвір, що плавно входив у підземелля з гладенькими й майстерно обробленими стінами, а власне рів ішов на таку глибину, що її не можна було сягнути найдовшими щупами. Селяни пояснили, що ймовірно це були залишки старовинного погребя, який належав розбійникам, вони були певні, що він і понині існує під землею та містить великі скарби, а надто багато грошей і дорогого одягу. З нагоди цього вчений пише: «Статья можетъ и такъ. Жаль только, что со временемъ крестьяне пренебрегли своимъ открытиемъ и найденное отверстие опять засыпали землею и такимъ образомъ погребли вторично какую то таинственную старину» [3, с. 114].

Третій вид старожитностей, земляні вали, починаються за 20 верстов від села і тягнуться аж до Подільської губернії вздовж ріки Буг. Власні спостереження й опитування односельців засвідчили, що довжина валів може сягати 50 верстов, а отже, «этот валь стоилъ когда-то большихъ трудовъ и продолжительнѣйшаго времени» [3, с. 114]. З'ясувалося, що ці вали називають у селі Змієвими, а місцева легенда оповідає, що звели їх у часи Святого Юрія, який орав землю страшним дванадцятиголовим змієм [3, с. 115]. Оповіді старожилів та записана легенда наводять ученого на думку, що ці вали належать до тієї епохи, коли ними захищалися від ворогів. До того ж на цих спорудах ростуть старезні дуби, а їхній вік можна означати століттями [3, с. 115]. Автор не бере на себе сміливості говорити про точне призначення валів, однак висловлює свою гіпотезу: «Чрезмѣрная длина его естественно и легко приводитъ къ той мысли: не служилъ бы онъ пограничною, или защитительною стѣною какого-нибудь стариннаго племени?» [3, с. 115]. Він з'ясовує, що в давнину село Копенкувате межувало з великими містами, подає їхні назви: «Спопогородъ, Брагинъ, Соколица, Микулинъ, Звенигородъ, Новый Городъ». Це спонукало до думки, що ці вали становили собою «пограничную или оградительную черту одного изъ упомянутыхъ древнихъ городовъ» [3, с. 115], а копенкуватські старожитності можна вважати «однимъ изъ великихъ поприщъ угасшей, бурной старины» [3, с. 114].

Наукові інтереси І. Прісовського не обмежувалися археологією, вони торкалися також природознавства, про що свідчать його дописи «Замѣтка объ исчезнувшихъ прудахъ», «Новыя травы (Novae herbarae)», «Рѣка Ятрань», «Просто-народное естествознание ужей», «Интересное явление». В останній статті допитливий священник-науковець веде мову про жаб, звертає увагу на те, що у простих селян вони служать замість термометра й барометра, а за їхнім криком визначають погоду. Його освічені сусіди та прості селяни розповіли, що під час недавньої епідемії холери жаби не

справляли своїх звичайних «концертів», ніби ця пошесть наводила жах і на них. Зазвичай вони кричать весело і голосно, починають співати корифеї, а інші – потім. За холерних часів корифеї мовчали, жаби починали співати разом одночасно, боязко і зі страхом, ніби завмирили і зрікалися свого жвавого життя, врешті припиняли свій концерт різко, навідріз. Дослідник ставить запитання: «Нельзя ли изъ явления, нами очерченного, вывести что-нибудь пользное и новое для науки относительно страшилища – холеры? Нельзя ли по нему бросить новый взгляд хоть на одну изъ мрачныхъ сторон холеры?» [2, с. 139]. Про високу освіченість автора, його обізнаність з різного роду літературою свідчить його зауваження: «Въ лѣтописи между прочим сказано, что холера есть явление теллурическое – т.е. зависящее отъ какого-то особенного состоянія и вліянія цѣлой планеты нашей» [2, с. 139]. І далі вчений розмірковує, що добре було б, якби його спостереження послугували науці осягти суть хвороби, і додає: «Если и не такъ; во всякомъ случаѣ своего явления мы не считаем пустымъ; такъ какъ нѣтъ ничего пустого и маловажнаго въ цѣпи явленій природы, состоящей подъ таинственнымъ распоряженіемъ Непостижимаго Творца» [2, с. 139].

Стаття «Просто-народное естествознание ужей» починається роздумами, в яких звучить велика повага до українського народу, його розуму, допитливості, умінню мислити: «Наши мужички-Украинцы имѣютъ свой самостоятельный умъ. Они, по своему, разсуждаютъ о всякой всячинѣ. У них своя физика, – своя философія, своя астрономія, своя агрономія, своя естественная исторія; – у нихъ всякое познаніе – свое, приобрѣтенное собственнымъ наблюденіемъ» [10, с. 262]. Зібрані усні розповіді про вужів можуть становити інтерес не тільки для натураліста, але й для фольклориста. Усіх вужів селяни поділяють на дві породи: перша водиться на суші, друга – в мокрих місцях і ставках. Ті, що водяться в ставках, не можуть вжалити людину, коли вона купається. Вужі, що водяться в земельних мокрих погребках, надзвичайно злостливі. Домашній вуж часто дружить з дойною коровою і смочче її, як теля, його в жодному разі не можна убивати, щоб не накликати падіж корови. Учений зауважує: «Такія вещи обыкновенны и не сомнѣнны въ глазахъ простаго народа. Онѣ какъ ни кажутся забавными; но интересно обратитъ на нихъ вниманіе ученыхъ натуралистовъ. Съ этой цѣлію – мы не лишнимъ считаемъ Украинское простонародное Естествознание ужей – подвергнуть взгляду просвѣщеннаго ума и науки» [10, с. 262].

Природознавче спрямування має стаття «Рѣка Ятрань», проте роздуми автора про походження її назви належать до царини мовознавства. На початку йдеться про те, що Уманщина досить бідна на водяну систему, тому Ятрань є «найкращою, знаменитою і благодійною у цій місцевості», вона протікає 22 села. Учений називає населені пункти, де ріка розстилається глибокими ставками, вказує, що в деякій місцині вона дзюрчить смиренным потічком, тоді стає не ширша двох сажнів і не глибша одного [11, с. 249]. Поетично описуються її береги: «Рѣка Ятрань протекаетъ прихотливо между высокими противоположными горами, по глубокой долині. На всемъ пространствѣ своего теченія она представляетъ неисчислимое множество самыхъ очаровательныхъ, самыхъ прелестныхъ пейзажей. То разстилаясь зеркальною поверхностью, то пробираясь между горъ, то скрываясь между лугами, то далеко за ними сверкая самой увертливой, серебристой змѣйкой, то вообще извиваясь между зеленѣющими пашнями, висящими над нею – Ятрань магически чаруетъ взоръ. Въ этомъ теченіи Ятрани, право, много поэзіи, самой отрадной для души. Въ отношении

живописномъ Ятрань, безспорно, можно назвать – Уманскою Роною» [11, с. 250]. (Рона – одна з найбільших річок Європи. – Н. С.).

І. Прісовський також оцінює можливості цієї ріки з економічної точки зору, звертає увагу на те, що на її берегах знаходяться численні луки, а на них – верби та лози, які у сільському господарстві мають широке застосування, оскільки з них виготовляють міцні паркани для сільських садиб і навіть поміщицьких маєтків. Вербу використовують у будівництві. Непересічне значення має Ятрань для городництва, а її стрімка течія приводить до руху 6 крупчаток і більше десятка звичайних млинів, які приносять значний дохід своїм власникам. Склеясті береги ріки, які складаються з найкрасивішого граніту, він оцінює як природний скарб: «Всѣ скалы Ятранскія очень дороги; но всѣ онѣ, побольшей части, нетронуты. Время, покрывшее ихъ сѣдымъ мхом, какъ будто нарочито хранитъ для особенного – капитального употребленія; а владельцы ихъ преспокойно дремлють и не видятъ подъ рукою золотого матеріала, изъ которого можно, въ пам'ять потомства, оставить драгоценные памятники труда и искусства въ сооруженіи храмовъ Всевышнему и т.п.» [11, с. 250]. Священник-патріот висловлює докір місцевим можновладцям: «Будь эти скалы во Франціи или Германіи, подъ рукою тамошнихъ помѣщиковъ, там бы подѣлали из них чудеса на удивленіе потомков!!» [11, с. 250].

З усних переказів дослідник довідався, що колись ця ріка була глибока, а наявність обабіч її берегів давніх могил свідчить, що в далекому минулому тут «совѣршались дѣла не малой важности» [11, с. 250]. Автор висловлює жаль, що народна творчість не зберегла ніяких даних про минуле Ятрані: вдалося зафіксувати лише той факт, що через неї неодноразово переходили турки та татари [11, с. 250].

Не оминув дослідник того, що на території Уманського повіту в сільських садибах росте багато черешень. Він розповів про досліди головного садівничого Царицина саду (нині знаменита «Софіївка») Г. Штерна щодо виведення ранніх сортів черешень у теплицях. У статті «Хозяйственная заметка» докладно описується весь процес догляду за цими деревами, способи приготування добрив для них, особливості обрізки гілля. «Этим способомъ отъ каждаго дерева получаютъ два урожая, плоды вырастаютъ больше величиною и лучше качествомъ противъ растущихъ на открытомъ воздухе. Улучшенію плодовъ вѣроятнo много содѣйствуетъ богатая земля, составленная изъ одной трети перегнившего дерна, одной трети перегнившего навоза и одной речного песка. Сверхъ того, во время цвѣтенія и образованія косточекъ въ плодахъ, поливають деревья настоемъ навоза въ рѣчной водѣ. Настой приготавливаютъ за мѣсяць впрѣдъ до употребленія его» [13, с. 42]. Учений пропонує розповсюдити цей досвід на території всієї імперії, оскільки тут проглядається велика економічна вигода [13, с. 42].

У повідомленні «Новый родъ корма» І. Прісовський оприлюднює дані про рівень врожайності на Україні 15–20 років тому, коли хліба і трави проізрали в такій кількості, що ціни на них були дуже низькі. Тоді чверть жита чи пшениці продавали не дорожче 30–40 копійок сріблом. Від 50-х років все змінилося на гірше, оскільки різко впала врожайність зернових, до того ж через посуху збідніло і різнотрав'я: сажень сіна став коштувати 25 рублів сріблом [5, с. 150], не стало ні хліба, ні ярової соломи, тому почався падіж худоби. Кмітливі селяни вже в березні почали виганяти худобу в дубові гаї, де та об'їдала мох на деревах і таким чином тамувала голод. Спостеріг учений, що

дубовий мох краще підходить для молодняка, а старим і робочим тваринам мало дає користі. Один селянин, колишній солдат, саме мохом вигодував упродовж зими двох телят, оскільки запасся цим провіантом ще восени і додавав його двічі на день тваринам у рівній пропорції з сіном [5, с. 150]. Автор звертає увагу вчених на цей життєвий досвід, а закінчує свою працю такими словами: «Во всякомъ случаѣ вліяніе мха по себѣ и въ соединеніи съ другимъ кормомъ, на жизненность и здоровье животныхъ, предоставляемъ рѣшенію агрономовъ и химиковъ; так какъ онъ въ настоящія трудныя времена входятъ въ употребленіе» [5, с. 150].

Проблемам етнографії та антропології присвячені такі статті І. Прісовського, як: «Быть Уманцевъ», «Способность и образование Уманцевъ», «Этнографическія замѣтки объ Уманцахъ», «Нѣсколько словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые праздники», «Чумак». Ці праці є свідченням великої поваги й щирої любові до українського народу священника-патріота, який симпатизує своїм землякам, що живуть скромно, просто і стримано, а в побуті обходяться дуже малим. Ось так, наприклад, він описує народну їжу: «Тяжелый хлѣбъ, какой Богъ послалъ – ячменный, или гречневый, а иногда и просяный; далее галушки, помпушки, кулѣшь, картофель и кислые щи – неизмѣнныя явленія его трапезы. Очень мало въ жизни нашихъ поселянь такихъ случаевъ, при которыхъ они позволяютъ себѣ полакомиться жареной курицей, лишней рюмкой сивушки и вообще унести въ область фантазіи и радости» [6, с. 333]. Зовсім інакше відбувається у час храмових свят, про які сказано, що це «особенное великое торжество, это самая свѣтлая эпоха въ годовой жизни поселянь. Тутъ они раскрываютъ, такъ сказать, всѣ блага, всѣ сокровища для своего удовольствія» [6, с. 333].

Священник веде детальну розповідь про підготовку його пастви до храмового свята, захоплено і з любов'ю описує красу людини у праці: «Сколько тутъ картинности! Сколько тутъ сюжетовъ для живописца! Въ самомъ дѣлѣ сколько бы пріятного и вмѣстѣ поучительного доставляли челочеству картины, изображающія молотящаго поселянина, вымахивающаго цѣпомъ до пота и окружаннаго кучами серебристыхъ сноповъ» [6, с. 333]. Напередодні, ввечері, сходиться люд з прилеглих сіл з метою старанної участі у сусідському храмовому святі й щиросердній спільній молитві до Бога. Іван Іванович передає затишну атмосферу, яка панувала на той час у храмі, як усі прихожани по черзі кладуть декілька поклонів перед храмовою іконою, моляться разом з благоговінням, а церква, наповнена народом, яскраво освітлена, постає неперевершеним явищем посеред темної сільської ночі [6, с. 333].

Після вранішньої служби поселяни запрошують до себе на гостину рідних, добрих знайомих, а особливо старців. Важливо, наголошує автор, що чим більше буде на храмовій трапезі в хаті бідноти і старців, тим щасливіше почуватиметься господар упродовж року. Після домашньої трапези, у другій половині дня, усі мешканці села йдуть до корчми, яка на той час була місцем проведення дозвілля. Дослідник звертає нашу увагу на те, що сюди люди одягають святкове вбрання: найкращі свити, кожухи, високі баранячі шапки, підперезуються яскравими червоними та зеленими поясами [6, с. 333]. А веселощі у корчмі він описує у гоголівській манері: «Бубны гудятъ на всю ивановскую, скрипка пищитъ, завывають на всѣ возможные мотивы: а молодежь до изнеможенія сил пляшетъ свои химерныя Украинские танцы, вертятся, расходятся, подпрыгивая, присѣдая цѣлодневно, неистощимо» [6, с. 334]. Верхом насолоди від

перебування у корчмі для селян вважається «рядовая чаша, которая безперерывно снуется изъ рукъ въ руки. Тут въ самомъ обширномъ смыслѣ сбываются слова древнего нашего лѣтописца: Руси есть веселіе пити» [6, с. 334]. Гідні уваги й розмови, що тут ведуться: хтось доводить свою любов сонній сп'янілій рідні, хтось веде мову про урожай і господарство, інші поринають у минуле, згадують давнину, місцеві перекази про вдьом, упирів, пакості нечистої сили, що часом витанцьовує на горищах [6, с. 334].

Загалом, пише автор, у корчмі, по різних кутках, можна почути різне: «Тамъ историки, тамъ агрономы и практики, тамъ любители странныхъ элементовъ словесности, тамъ комики и остряки; а там трагики и фельетонисты; но всякій молодець, будучи подъ вліяніемъ извѣстной стихіи, ведетъ рѣчь по собственной методѣ – мѣшаєть *горохъ съ капустою*» [6, с. 334].

Як мудрий парох, І. Прісовський висловлює незадоволення з того, що всі ці «лихі веселощі» здійснюються поблизу церкви, «такъ какъ въ нашей Украинѣ, какъ будто по закону особенной необходимости, при церкви въ несколькихъ шагахъ и несносная корчма» [6, с. 334]. Він зауважує, що в храмових святах місцевих поселян багато смішного і навіть жалюгідного, проте є багато доброго і «*характеристичного*» [6, с. 334].

Етнографічна тема продовжується в уманському циклі статей. У праці «Быть Уманцевъ» автор звертає увагу на те, що кожне свято, кожний етап життя освячується в уманців своїм обрядом, що супроводжується піснями: Різдво – колядками, Новий рік – щедрівками, а також посівальними піснями.

«Но въ какихъ бы обстоятельствахъ Уманецъ не находился, – въ бѣдности ли – или же в зажиточномъ состояніи, – онъ веренъ обычаямъ своей страны... [1, с. 311]. Особенно крестини и свадьба богаты у нихъ своими обычаями... Молодежь имѣетъ свои обряды и свои потѣхи. Въ Уманщинѣ в жаркомъ разгарѣ тѣ же *вечерницы* и *досвитки*, тѣ же гаданья и сходки, тѣ же танцы и *музыки*, о которыхъ сказано Малороссийскими писателями такъ много и краснорѣчиво» [1, с. 312].

У статті «Этнографическія замѣтки объ Уманцахъ» дослідник проводить аналогію між військовими поселянами та селянами поміщицькими з антропологічної точки зору. Про військових поселян пише: «...ихъ Украинская физиономія всѣгда свѣжа и зарумяненная; ихъ полная и крѣпкая грудь не могутъ не говорить объ ихъ хорошемъ здоровьи. Надобно замѣтить, что военные Уманцы народъ статный, дородный, отличающийся правильностію и крѣпостію сложенія и пріятностію лица» [14, с. 249]. Автор підкреслює, що головним їхнім заняттям є сільськогосподарська праця, що військових поселян в жодному разі не можна звинуватити в лінощах чи повільності. Тут же подається характеристика поміщицьких селян, які «въ здоровьи, дородности и статности не уступаютъ своимъ собратамъ военнымъ поселянямъ. Впрочемъ, говоря справедливо, въ кругу этихъ людей можно усматривать слабосильныхъ болѣе, чемъ между военными поселянами. А главное эти вторые Уманцы неакуратнѣе и далеко непрворнѣе своихъ соседей военныхъ поселянь [14, с. 249]. Учений звертає увагу на те, що «Уманскія поселянки дородны и здоровы и большая часть ихъ можетъ слыть примѣчательною по своей Украинской красотѣ, которая такъ часто воспѣвалась Малороссийскими писателями» [14, с. 249]. І. Прісовський також дає порівняльну антропологічну характеристику уманцям у загальноукраїнському контексті: «Уманцы здоровѣе и рослѣе Бердычевцевъ, Сквирянь, Радомысльцевъ, несмотря на то, что всѣ

они дѣти одного климата и почти одной мѣстности. Изъ обитателей Кіевской страны только, говорятъ, Звенигородцы могутъ спорить съ Уманцами своею крѣпостью и здоровьемъ» [14, с. 249]. Його зацікавлює питання походження уманців, тому він з'ясує, що на початку XVI століття, у 1506 році, Уманська земля була подарована польською короною магнату Малиновському (*насправді Калиновському. – Н. С.*). У цей час вона була пустою, «знаходилася на порубіжжі Польщі, України і Запоріжжя» [14, с. 250] і «була вигідною для вихідців із цих земель» [14, с. 250], оскільки від польської корони удостоїлася Магдебурзького права. «Стоить только взглянуть на Уманца, на его мощную грудь и мужественный профиль и нельзя не узнать въ немъ истого потомка Запорожья Украины. И так настоящие Уманцы есть прямая отрасль давнихъ Запорожцевъ и Польскихъ шляхтичей. Увѣряють, что они произошли отъ смѣси этихъ народовъ» [14, с. 250].

У дописах Івана Прісовського прослідковується його зацікавленість фольклором Уманщини, згадуються місцеві легенди, перекази, прислів'я, пісні. Так, наприклад, стаття «О преданіяхъ Уманцевъ» свідчить про те, що автор сам вів опитування місцевих старожилів, що серед них ще живі спогади про набіги кримчаків, про гірки часи нестримної татарської сваволі. Старші розповідають молоді про те, як кримчаки набігали на села, забирали коней, скотину, як православний люд ховався від них у лісах, лугах та очеретах. І до цього часу люди впевнено називають села, які найбільше постраждали: Торговиця, Підвисоке, Фурманка, Ладижинка, Ягубець [7, с. 314]. Зафіксовує вчений і розповіді уманців про часи унії, пригнічення храмів, молодецтво запорожців, які проливали кров за святу віру [7, с. 314]. Значна частина уманських легенд і переказів про місцеві кладі, що ніби-то вони горять в день Воскресіння Христового. Автор вказує на можливі місця, де можна знайти скарби: Свічкаря, Раківка, Полігарня та Греків Ліс, де гайдамаки закопали кучі золота та срібла [7, с. 315]. «Уманская молодежь часто въ своихъ печальныхъ-заунывныхъ песняхъ какъ бы оплакиваетъ смерть героевъ, положившихъ голову за свободу вѣры предковъ» [7, с. 315], – пише священник-народознавець. Записав Іван Іванович і прислів'я, що побутують на Уманщині, а саме: «Бог його покарає на гладкій дорозі. Так буде, як Бог дасть. Свій свому не ворог. Свій не заплаче, то скривиться. Вовка бояться, то і в ліс не йти. За вовка промовка, а вовк в хату» [14, с. 250].

Як мовознавець, І. Прісовський описує особливості місцевої говірки, вказує на наявність значної кількості російських слів у мовленні військових поселенців: «Начальникъ, начальство, управление, распоряженіе, командиръ, округъ, комитетъ, приказъ, нарядъ, каркасъ, смотръ, слушаю, ваше благородіе, пахать, сѣять, работать» [14, с. 250]. У мовленні поміщицьких селян спостерігається засилля польських слів: «Декрет, диспозиція, термін, віншую, жичу, вибачаю, панове, напування, господарство, рахунок, гречний, посцивий, рехтельний» [14, с. 250]. «Такое искаженіе языка Уманцевъ и другихъ Украинцевъ произошло, какъ известно, отъ давняго и долговременного вліянія Польши на Уманщину и Украину», – підсумовує вчений [14, с. 250]. Цікавими є його розмірковування щодо походження гідроніма *Ятрань*: «Отъ чего рѣка получила свое названіе трудно сказать положительно. Намъ кажется, что названіе ея – чисто Украинское. По всей вѣроятности оно произошло отъ образа ловли въ ней рыбы – отъ самоловъ, называемыхъ *ятирами*, которые раставляются въ Ятрани преимущественно и преудбно; или отъ образа ея теченія во время весны, когда

Ятрань преизобилуетъ водою, бушуетъ и свирѣпѣеть, выноситъ плотины и дѣлается рѣчкою грозною и опасною, – что это все выражается простонароднымъ Украинскимъ терминомъ: Ятриця Ятрань: т.е. течетъ шумно и быстро» [11, с. 249].

Про освітню діяльність Івана Івановича Прісовського мова йшла раніше, на початку нашої праці. Цю тему автор розвиває у статті «Способность и образование Уманцевъ». Він пише, що уманці – народ «смѣтливый, понятливый и сообразительный», хоча освіту тут почали одержувати нещодавно, з утвердженням військових поселень. За короткий час з місцевого населення вирости класні спеціалісти: «искусные кондукторы, отличные писари, хорошие каретники, слѣсаря, кузнецы, столяры, красильщики, садовники» [12, с. 314]. На Уманщині можна було знайти будь-якого майстра-ремісника, який «въ состояніи соорудить вамъ щегольской экипажъ, дорожный тарантасъ, готовъ услужить вамъ прекрасною мебелью, раскраской вашихъ покоевъ и пр.» [12, с. 314]. Мабуть, цей період можна вважати визначальним в історії становлення професійної освіти на Уманщині, а дані цієї статті спонукають до пошуку. Автор підкреслює позитивну роль військових поселень у поширенні освіти на Уманщині: «Надобно воздать честь Военному Начальству, что оно вводитъ между подвѣдомственнымъ народомъ и, по своимъ надобностямъ даетъ извѣстное образование военнымъ Уманцамъ. Ровно какъ нельзя не похвалить самыхъ Уманцевъ за то, что они способны скоро воспринимать и усвоивать преподаваемое имъ образование» [12, с. 314]. Поряд з цим він зауважує, що в поміщицькій Уманщині вважається великим дивом, коли хтось із селян уміє читати чи писати [12, с. 314]. Особливу шану висловлює вчений уманським кондукторам та писарям, оскільки перші «превосходно, отчетливо дѣлають разные чертежи, планы и прочіе Архитекторскіе и Землемѣрскіе рисунки» [12, с. 314], а другі – «пишутъ прекраснымъ – новѣйшимъ шрифтомъ» [12, с. 314], «эти каллиграфы на славу и каллиграфию ихъ иногда очень трудно отличить отъ печатной литографировки» [12, с. 314].

Автор звертає увагу на ментальні особливості уманців (доброта душі, м'якість серця, скромність) [12, с. 314], у той же час вказує, що вони «отличаются хитростію, увертливостію и неустойчивостію въ словѣ» [12, с. 314].

Наша стаття – це щира спроба повернути із забуття ім'я Івана Івановича Прісовського, священника-патріота, ученого-енциклопедиста, освітянина, тому вважаємо за необхідність наступне:

- а) продовжити пошук у музеях, архівах, бібліотеках з метою знайти його біографічні дані, фото;
- б) дослідити народознавчу спадщину священника-патріота;
- в) описати його освітню діяльність;
- г) знайти всі праці вченого, укласти їх і видати;
- д) популяризувати ім'я І. Прісовського в Україні та за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Прісовський І. Бытъ Уманцевъ. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 311–312.
2. Прісовський І. Интересное явление. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 28. С. 139.
3. Прісовський І. Копенковатскія древности. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1855. № 17. С. 113–115.
4. Кузнецъ Т. В. Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття. Київ: Київський університет, 2006. 607 с.
5. Прісовський І. Новый родъ корма. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 30. С. 150.

6. Прісовський І. Нѣколко словъ о томъ, какъ наши поселяне проводятъ свои храмовые праздники. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 47. С. 333–334.
7. Прісовський І. О преданіяхъ уманцевъ. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 314–315.
8. Прісовський І. От императорского русского географического общества. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1853. № 42. С. 329.
9. Прісовський І. Программа для составления мѣстныхъ этнографическихъ описаний. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1853. № 42. С. 330.
10. Прісовський І. Просто-народное естествознаніе ужей. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1855. № 40. С. 262.
11. Прісовський І. Рѣка Ятрань. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1857. № 35. С. 249–250.
12. Прісовський І. Способность и образованіе Уманцевъ. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1854. № 46. С. 314.
13. Прісовський І. Хозяйственная замѣтка. *Киевскія губернскія вѣдомости*. 1856. № 10. С. 42.
14. Прісовський І. Этнографическія замѣтки объ уманцахъ. *Киевскіе губернскіе вѣдомости*. 1854. № 46. С. 249–250.

REFERENCES

1. Prisovskyi, I. (1854). Byt' Umantsev. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 46, 311–312 [in Russian].
2. Prisovskyi, I. (1856). Interesnoe yavleni'e. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 28, 139 [in Russian].
3. Prisovskyi, I. (1855). Kopenkovatski`ya drevnosti. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 17, 113–115 [in Russian].
4. Kuznets, T. V. (2006). Pravoslavne dukhovenstvo Umanshchyny XIX – pochatku XX stolittia. Kyiv: VPTs «Kyivskiyi universytet» [in Ukraine].
5. Prisovskyi, I. (1856). Novy`j rod` korma. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 30, 150 [in Russian].
6. Prisovskyi, I. (1857). Nyekol`ko slov` o tom`, kak` nashi poselyane provodyat` svoi khramovy`e prazdniki. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 47, 333–334 [in Russian].
7. Prisovskyi, I. (1854). O predani`yakh` umanczev`. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 46, 314–315 [in Russian].
8. Prisovskyi, I. (1853). Ot imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshhestva. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 42, 329 [in Russian].
9. Prisovskyi, I. (1853). Programma dlya sostavleniya myestny`kh` e`tnograficheskikh` opisaniy. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 42, 330 [in Russian].
10. Prisovskyi, I. (1855). Prosto-narodnoe estestvoznani`e uzhej. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 40, 262 [in Russian].
11. Prisovskyi, I. (1857). Ryeka Yatran`. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 35, 249–250 [in Russian].
12. Prisovskyi, I. (1854). Sposobnost` i obrazovani`e Umanczev`. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 46, 314 [in Russian].
13. Prisovskyi, I. (1856). Khozyajstvennaya zamyetka. *Kyevskiiia hubernskiiia vr̄domosty*, 10, 42 [in Russian].
14. Prisovskyi, I. (1854). E`tnograficheskii`ya zamyetki ob` umanczakh`. *Kyevskyye hubernskyye vr̄domosty*, 46, 249–250 [in Russian].